

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA TRANSVERSAL KOMPETENSIYALARNING KOGNITIV KOMPONENTI XUSUSIYATLARI

Shakarova Nilufar Zuvaydullayevna

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

ORCID: 0009-0004-7716-5927

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida transversal kompetensiyalarning kognitiv komponentining mazmun-mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Kognitiv komponent o'qituvchining axborotni izlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish hamda o'z bilimlarini yangi pedagogik sharoitlarga ko'chira olish qobiliyatlarini qamrab olishi asoslangan. Shuningdek, boshlang'ich ta'limning o'ziga xosligi nuqtayi nazaridan mazkur komponentni rivojlantirishning pedagogik yoritib o'tilgan. Zamonaviy ta'limda bilimni oddiy egallashdan ko'ra, uni turli vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilim yaratish qobiliyatining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: transversal kompetensiya, kognitiv komponent, bo'lajak o'qituvchi, boshlang'ich ta'lim, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, muammoli vaziyat, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание и особенности когнитивного компонента трансверсальных компетенций в процессе профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов. Обосновано, что когнитивный компонент включает поиск и анализ информации, сравнение, обобщение, критическое и творческое мышление, решение проблемных ситуаций и способность переносить знания в новые педагогические условия. Раскрываются педагогические возможности

развития данного компонента с учетом специфики начального образования. Особое внимание уделяется переходу от простого усвоения знаний к их осмысленному применению и созданию новых решений в различных профессиональных ситуациях.

Ключевые слова: трансверсальные компетенции, когнитивный компонент, будущий учитель, начальное образование, критическое мышление, творческое мышление, проблемная ситуация, профессиональная подготовка.

Abstract. The article examines the content and specific features of the cognitive component of transversal competencies in the professional preparation of future primary school teachers. The cognitive component includes information search and analysis, comparison, generalization, critical and creative thinking, problem solving, and the ability to transfer knowledge into new pedagogical contexts. The paper discusses pedagogical opportunities for developing this component while taking into account the specific characteristics of primary education. Particular attention is paid to moving from simple knowledge acquisition toward meaningful application, independent reasoning, and the creation of new solutions in different professional situations.

Keywords: transversal competencies, cognitive component, future teacher, primary education, critical thinking, creative thinking, problem solving, professional training.

Kirish

Hozirgi globallashuv davrida bugungi kun o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligiga qo'yilayotgan talablar sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Bugungi o'qituvchi faqat o'z faniga oid bilimlarni egallagan mutaxassis emas, balki turli pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila oladigan, axborotni tahlil qiladigan, yangi g'oyalarni ilgari suradigan, o'z faoliyatini takomillashtiradigan va boshqa mutaxassislar bilan samarali hamkorlik qila oladigan shaxs bo'lishi lozim. Shu nuqtayi nazardan transversal kompetensiyalar bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Transversal kompetensiyalar

turli fanlar va faoliyat sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarning integrativ majmuasi sifatida qaraladi. Ular insonning faqat bitta kasbiy vazifani bajarishini emas, balki o'zgaruvchan va noaniq sharoitlarda samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi [1]. Transversal kompetensiyalarning muhim jihati egallangan bilim va ko'nikmalardan turli kasbiy vaziyatlarda foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilangina cheklanmay, vaziyatni tahlil qilish, muammoni aniqlash, mavjud ma'lumotlarni baholash va asoslangan pedagogik qaror qabul qilish qobiliyatlarini ham qamrab oladi. Zamonaviy tadqiqotlarda kognitiv tayyorgarlik bo'lajak pedagogning kasbiy vaziyatlarni anglash va ularga mos yechimlarni tanlashini ta'minlovchi muhim jihatlardan biri sifatida qaralmoqda [2].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun transversal kompetensiyalarning kognitiv komponenti alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki boshlang'ich ta'limda o'qituvchi bir vaqtning o'zida bir necha fan yo'nalishlari, turli yosh va individual xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilar bilan ishlaydi. Bunday sharoitda tayyor algoritmlardan foydalanishning o'zi yetarli emas. O'qituvchi vaziyatni anglash, muammoni aniqlash, mavjud ma'lumotlarni baholash va maqbul pedagogik yechimni tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Asosiy qism

Transversal kompetensiyalarning kognitiv komponentini, avvalo, shaxsning bilim olish va undan faol foydalanish jarayonlari bilan bog'lash mumkin. Uning asosini idrok, xotira, diqqat, tafakkur, tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, muammoli vaziyatni aniqlash va qaror qabul qilish kabi aqliy jarayonlar tashkil etadi.

Kognitiv komponentni faqat nazariy bilimlar hajmi bilan tenglashtirish to'g'ri emas. Bilim kognitiv kompetensiyaning zarur sharti bo'lsa-da, uning namoyon bo'lishi bilimni yangi vaziyatga tatbiq etish imkoniyatida ko'rinadi. Masalan, bo'lajak o'qituvchi pedagogika fanida o'quvchilarning yosh xususiyatlari haqida nazariy bilimga ega bo'lishi mumkin. Biroq muayyan o'quvchining darsdagi

qiziqishi pasayganida yoki topshiriqni bajarishda qiynalayotganida mazkur bilimlardan foydalanib, vaziyat sabablarini aniqlay olishi va tegishli pedagogik usulni tanlay olishi uning kognitiv kompetentligini ko'rsatadi.

Transversal kompetensiyalarning kognitiv komponentida axborot bilan ishlash qobiliyati muhim o'rin egallaydi. Zamonaviy o'qituvchi katta hajmdagi axborot bilan ishlaydi. Internet, elektron kutubxonalar, raqamli ta'lim platformalari va sun'iy intellekt vositalari o'qituvchiga katta imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, mavjud ma'lumotlarning ishonchliligini baholash, manbalarni taqqoslash va noto'g'ri axborotni aniqlash zaruratini ham yuzaga keltirmoqda. Yevropa kompetensiyalar doirasida axborotni tahlil qilish, tanqidiy baholash, muammolarni hal qilish va o'rganishni boshqarish bilan bog'liq ko'nikmalarga alohida e'tibor qaratiladi [3].

Kognitiv komponentning yana bir muhim xususiyati - tanqidiy fikrlashdir. Tanqidiy fikrlash mavjud ma'lumotni shunchaki qabul qilish emas, balki uning mazmunini tahlil qilish, dalillarni baholash, turli nuqtayi nazarlarni solishtirish va asoslangan xulosaga kelishni nazarda tutadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi bunday fikrlashni o'z faoliyatida qo'llashi bilan birga, uni o'quvchilarda ham shakllantira olishi kerak.

Shu sababli oliy ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarga faqat reproduktiv topshiriqlar berish bilan cheklanmaslik lozim. Muammoli savollar, keyslar, pedagogik vaziyatlar, loyiha ishlari, munozaralar, tadqiqot topshiriqlari va refleksiv vazifalar kognitiv komponentni rivojlantirish uchun samarali vositalardir. Bo'lajak o'qituvchilarning transversal kompetensiyalarini shakllantirishga bag'ishlangan tadqiqotlarda ham tajriba asosida o'rganish, refleksiya va faol ta'lim usullarining ahamiyati ta'kidlanadi [4].

Kognitiv komponent tarkibida ijodiy fikrlash ham alohida ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga qiziqishini oshirish uchun o'qituvchi bir xil metodlardan doimiy foydalanib qolmasligi kerak. U mavjud metodlarni yangi vaziyatga moslashtirishi, yangi topshiriqlar yaratishi, turli o'quvchilarning

ehtiyojlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqishi lozim. Kognitiv tayyorgarlik bo'lajak o'qituvchidan mavjud bilim va usullarni tayyor shaklda qo'llash bilangina cheklanmasdan, ularni muayyan pedagogik vaziyatga moslashtirishni ham talab qiladi. R. Urinov bo'lajak o'qituvchilarning intellektual kompetentligida tahliliy, tanqidiy va ijodiy fikrlash bilan bir qatorda, kasbiy vaziyatlarga moslashuvchan yondashish va muammolarni hal qilish qobiliyatining muhimligini ta'kidlaydi [5]. Bu esa bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisiga o'quvchilarning ehtiyojlari va dars sharoitidan kelib chiqib, turli pedagogik yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Kognitiv komponentning muhim belgilaridan yana biri - muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati. Pedagogik faoliyatda muammolar doimiy ravishda uchraydi: o'quvchining darsga qiziqmasligi, sinfdagi o'quvchilar tayyorgarligining turlicha bo'lishi, ota-onalar bilan kelishmovchilik, o'quv topshirig'ining kutilgan natijani bermasligi va boshqalar. Bunday vaziyatlarda o'qituvchi muammoni aniqlashi, uning sabablarini izohlashi, bir necha muqobil yechimlarni ishlab chiqishi va eng maqbul variantni tanlashi zarur.

Kognitiv kompetensiyaning shakllanganlik darajasini baholashda faqat test natijalariga tayanish yetarli emas. Talabaning amaliy topshiriqlarni bajarishi, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishi, loyiha yaratishi, o'z qarorini asoslay olishi va muayyan muammoni mustaqil hal qilishi ham hisobga olinishi kerak. Transversal kompetensiyalarni baholash bo'yicha xalqaro yondashuvlarda ham muammoli topshiriqlar, hamkorlikdagi faoliyat, taqdimot va refleksiv yozuvlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kognitiv komponentini rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shartlar muhim:

1. ta'lim mazmunini real pedagogik vaziyatlar bilan bog'lash;
2. muammoli va tadqiqotga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish;
3. mustaqil axborot izlash va tahlil qilishni rag'batlantirish;
4. raqamli va sun'iy intellekt vositalaridan tanqidiy foydalanishni

o'rgatish;

5. individual va guruhli loyihalarni tashkil etish;
6. talabalarni o'z pedagogik qarorlarini asoslashga o'rgatish;
7. refleksiv faoliyatni muntazam yo'lga qo'yish.

Kognitiv komponentni rivojlantirishda talabaning tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki mustaqil fikrlashi va pedagogik muammolar ustida ishlashi muhim ahamiyatga ega. N. Rahmankulova bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv kompetentligini rivojlantirishda tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish hamda metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan faol ta'lim usullarining ahamiyatini ta'kidlaydi [6]. Shu sababli bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda keyslar, muammoli topshiriqlar, loyiha ishlari va pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishga yo'naltirilgan mashg'ulotlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, kognitiv komponent transversal kompetensiyalarning boshqa komponentlari bilan chambarchas bog'liq. Masalan, tanqidiy fikrlash refleksiya bilan, muammoli vaziyatni hal qilish kommunikatsiya bilan, ijodiy fikrlash esa hamkorlik bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Shu sababli uni alohida, boshqa kompetensiyalardan ajratilgan holda shakllantirish maqsadga muvofiq emas.

Xulosa

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda transversal kompetensiyalarning kognitiv komponenti o'qituvchining kasbiy moslashuvi, mustaqil qaror qabul qilishi va pedagogik vaziyatlarga ijodiy yondashishini ta'minlovchi muhim omildir.

Kognitiv komponentning asosiy xususiyatlari axborotni izlash va baholash, tahliliy va tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muammolarni aniqlash va hal qilish, bilimlarni yangi vaziyatlarga ko'chirish hamda asoslangan qarorlar qabul qilish bilan belgilanadi. Mazkur komponentni rivojlantirishda muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, tadqiqot topshiriqlari, raqamli ta'lim vositalari va refleksiv metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kognitiv kompetentligini shakllantirish nafaqat uning shaxsiy kasbiy rivojlanishiga, balki kelajakda o'quvchilarning mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim mazmunida transversal kompetensiyalarning kognitiv komponentini izchil va amaliy yo'naltirilgan tarzda shakllantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Gluzman N.A. Transversal competencies in the context of professional training of future teachers. 2023.
2. Muratkyzy A., Slambekova T., Sultanova E., Tercan N. Competence-based approach in developing professional readiness of applied bachelors in teacher education // *Frontiers in Education*. 2026. Vol. 11. Art. 1801728
3. Sala A., Punie Y., Garkov V., Cabrera Giraldez M. LifeComp: The European Framework for Personal, Social and Learning to Learn Key Competence. Luxembourg, 2020.
4. Askarova B.A. The Role of Professional Reflection in Developing Transversal Competencies of Future Teachers // *International Journal of Pedagogics*. 2024. Vol. 4, № 12. 158–161 p.
5. Urinov R.Y. Innovative Approaches to the Development of Intellectual Competence and Professional Intelligence in Future Teachers // *Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences*. 2025. 112–118 p.
6. Rahmankulova N. Pedagogical Possibilities for Developing Cognitive Competence of Future Teachers Based on a Facilitative Approach // *The Lingua Spectrum*. – 2025. – Vol. 8, № 1. 87–92 p.